

АҚШ ПЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТӨРЕЛІК ПРОЦЕСТІ ДАМУЫ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Н.Х. ҚАЛЫШЕВА, з.ғ.д., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультеті мемлекет және құқық теориясы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті (Алматы қ., Қазақстан Республикасы), e-mail: kalish29@mail.ru

Ж.С. САПАРБЕКОВА, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының докторанты (Алматы қ., Қазақстан Республикасы), e-mail: Zhake9344@mail.ru

Арбитраж – бұл дауларды шешудің балама процесі, ол әдетте Америка Құрама Штаттарында Тараптар арасындағы дауларды шешу үшін қолданылады, ал бізде көбіне экономикалық істер бойынша қолданылады. Бұл процесс сот үсін жүргізуге балама ретінде пайдаланылады және әдетте дәстүрлі сот ісін жүргізуге қарағанда жылдамырақ, арзанырақ және икемді.

Зерттеу пәні: бұл зерттеуде Қазақстан мен АҚШ-тағы төрелік процеске талдау жасалады. Төрелік – бұл дау-дамайдағы тараптар міндетті шешім қабылдау үшін өз істерін төреші деп аталатн үшінші тарапқа беруге келісетін процесс. Төреші, әдетте, дау тақырыбында сарапшы болып табылады және оны тараптар таңдайды. Төрелік процесс тараптар арасындағы келісіммен реттеледі, ол төрелік барысында ұстануға тиісті ережелер мен рәсімдерді белгілейді.

Зерттеу мақсаты: осы мақаланың мақсаты Америка Құрама Штаттарындағы және Қазақстан Республикасындағы төрелік процесті, оның ішінде артықшылықтары мен кемшіліктерін зерделеу.

Түйінді сөздер: құқықтық шарттар, сот прецеденттері, тараптардың автономиясы, төрелік тәжірибе, төрешілер, балама шешім, құқықтық формализм, еркін шарт, құқықтық трансплантация, сот тәжірибесі.

Кіріспе

Бүгінгі таңда Төрелік тараптарға дәстүрлі сот процестерінен тыс дауларды шешудің икемді және тиімді әдісін ұсына отырып, бүкіл елде дауларды шешудің кең таралған балама механизміне айналып отыр. Бұл мақалада АҚШ пен Қазақстандағы төрелік процестің дамуы зерттеліп, тиісті жүйелерді қалыптастырған негізгі теориялар мен әдістер қарастырылады.

Осыған орай, АҚШ-та да, Қазақстанда да арбитражды дамытуға қолданылатын теориялардың бірі-құқықтық трансплантация теориясы. Бұл теория құқықтық жүйелер пайда болатын қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін басқа юрисдикциялардан ұғымдарды, принциптер мен процедураларды алады және бейімдейді деп болжайды. Төрелік жағдайында екі ел де халықаралық модельдер мен озық тәжірибелерге жүгініп, оларды ішкі шеңберіне енгізді.

АҚШ пен Қазақстанда төреліктің дамуы кешенді заңнаманың қабылдануымен қолдау тапты. АҚШ-та 1925 жылғы Федералдық төрелік Заңы (FAA) төрелік келісімдер мен төрелік шешімдердің орындалуына құқықтық негізделеді. Сол сияқты, Қазақстанда 2004 жылы Төрелік туралы Заң қабылданды.

Институционалдық Инфрақұрылым: сенімді институционалдық базаны құру екі елде де арбитражды дамытуда маңызды рөл атқарды. Америка құрама штаттарында американдық арбитраж қауымдастығы (AAA) және халықаралық дауларды шешу орталығы (ICDC) сияқты институттар әкімшілік қолдау көрсетіп, арбитраж ережелерін әзірледі. Сол сияқты, Қазақстанда Төрелік талқылауларды ілгерілету және әкімшілендіру үшін халықаралық төрелік орталық (ХТО) сияқты мекемелер құрылды.

АҚШ пен Қазақстан төрелікте тараптардың автономиясы қағидатын мойындайды. Тараптар дауларды шешу әдісі ретінде төрелік туралы еркін уағдаласа алады және іс жүргізу ережелерін, төрешілер мен реттеуші құқықтарды таңдауды айқындай алады. Бұл икемділік тараптарға төрелік процесті олардың нақты қажеттіліктеріне бейімдеуге, оның тиімділігі мен бейімделуін арттыруға мүмкіндік береді.

Төрелік шешімдерді тану және орындау төрелік процестің тиімділігі үшін өте маңызды. АҚШ-та FAA ішкі және халықаралық төрелік шешімдерді орындау үшін сенімді негіз ұсынады. Сол сияқты, Қазақстан шетелдік төрелік шешімдерді тануды және орындауды қамтамасыз ететін Нью-Йорк конвенциясының қатысушысы болып табылады. Бұл тетіктер төрелік шешімдерге деген сенімділікті арттырады және олардың орындалуына ықпал етеді.

Солардың бірі: мамандандырылған сараптаманы дамыту: төрелік күрделі дауларды тиімді шешу үшін арнайы білімді қажет етеді. Америка құрама штаттарында да, Қазақстанда да мамандандырылған төрелік тәжірибе мен төрешілерді дамыту өте маңызды. Кәсіби ұйымдар, академиялық институттар мен оқу бағдарламалары сараптамалық білімді дамытуда және арбитраж саласындағы кәсіби стандарттарды ілгерілетуде маңызды рөл атқарды.

АҚШ пен Қазақстандағы төреліктің дамуына олардың әлемдік экономикаға интеграциясы әсер етті. Халықаралық сауда мен инвестициялардың өсуі дауларды шешудің тиімді тетіктеріне сұраныстың артуына әкелді. Екі ел де арбитражды коммерциялық дауларды шешудің сенімді және тиімді құралы ретінде ілгерілету арқылы қолайлы инвестициялық ахуал құруға ұмтылды.

Арбитраж-Америка Құрама Штаттарындағы іскерлік және коммерциялық дауларды шешудің кең таралған әдісі. Бұл әсіресе мердігерлер мен қосалқы мердігерлер арасындағы дауларды шешу үшін жиі қолданылатын құрылыс индустриясында танымал. Төрелік сонымен қатар бағалы қағаздар саласындағы дауларды, тұтынушылық дауларды, еңбек дауларын және кәсіпорындар арасындағы дауларды шешу үшін қолданылады [1, 2176.].

Арбитраж процесінің артықшылықтарының бірі – ол әдетте дәстүрлі сот процесіне қарағанда тезірек жүреді. Себебі, процесс әдетте сот ісін жүргізуге қарағанда формальды емес және оны орындау үшін процедуралық қадамдар аз. Сонымен қатар, тараптар процесті бақылауға көбірек мүмкіндіктерге ие, өйткені олар қолданылатын ережелер мен процедуралар туралы келісе алады. Бұл тараптарға арбитраждық процесті олардың нақты қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді, бұл дауды тезірек шешуге әкелуі мүмкін.

Арбитраж процесінің тағы бір артықшылығы-бұл дәстүрлі сот процесіне қарағанда арзанырақ. Бұл процесс әдетте қысқа және процессуалдық әрекеттердің аз болуымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, тараптар арбитраж шығындары туралы келісе алады, бұл шығындарды азайтуға көмектеседі. Ақырында, процесс әдетте дәстүрлі сот процестеріне қарағанда формальды емес – бұл сот шығындарын азайтуға көмектеседі.

Төрелік процестің кейбір кемшіліктері бар. Негізгі кемшіліктердің бірі-төрешінің шешімі түпкілікті және міндетті, яғни шағымдануға құқығы жоқ. Егер Тараптар төрешінің шешімімен келіспесе немесе төреші қате жіберсе, бұл проблемалы болуы мүмкін. Сонымен қатар, арбитраж процесі көбінесе құпия болып табылады, бұл процесс пен шешім туралы ақпаратты табуды қиындатады.

Америка Құрама Штаттарында арбитраж процесі – бұл тараптар арасындағы дауларды сотқа жүгінбей шешу үшін қолданылатын дауларды шешудің балама түрі (ADR). Бұл процесс 1925 жылы арбитражды дауларды шешу құралы ретінде пайдалануды жеңілдету мақсатында қабылданған Федералды арбитраж Заңымен (FAA) реттеледі.

АҚШ-тағы арбитраж процесінің негізгі ерекшеліктерінің бірі – оның ерікті сипаты. Тараптар өз дауларын төреліктің қарауына беруге жазбаша немесе ауызша келісуге тиіс. Төрелік туралы келісімге қол жеткізгеннен кейін тараптар келісімде немесе төрелік ұйыммен келісілген ережелерде көрсетілген рәсімдерді ұстануға тиіс [2].

АҚШ-тағы арбитраж процесінің тағы бір ерекшелігі – оның құпиялылығы. Жұртшылық үшін ашық және бұқаралық ақпарат құралдарында жариялануы мүмкін сот процестерінен айырмашылығы, төрелік іс жүргізу әдетте құпия болып табылады. Тараптар талқылаудың құпиялылығын сақтауға және Төрелік туралы ақпаратты талқылаудан тыс жария етпеуге міндеттенеді.

Төрелік сотқа қарағанда икемді процесс болып табылады. Тараптар төрелік өткізілетін орынды, төрешіні немесе пайдаланылатын төрешілер тобын және талқылау тілін қоса алғанда, олар ұстанатын рәсімдер мен ережелер туралы уағдаласа алады. Бұл икемділік тараптарға процесті өздерінің нақты қажеттіліктеріне бейімдеуге және дау тақырыбы бойынша сараптамалық білімі бар төрешіні таңдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, АҚШ-тағы төрелік сот ісін жүргізуге қарағанда формальды емес. Тараптар дәлелдеудің қатаң ережелерін ұстануға міндетті емес, ал төреші дәлелдемелердің рұқсат етілуін анықтауда үлкен еркіндікке ие. Бұл процесті сотқа жүгінуден гөрі тезірек және арзанырақ етуі мүмкін.

Алайда, төреліктің ықтимал кемшіліктерінің бірі – төрешінің шешімі әдетте түпкілікті және міндетті болып табылады. Әдетте, алаяқтық немесе сыбайлас жемқорлық сияқты өте шектеулі жағдайларды қоспағанда, шешімге шағымдану құқығы жоқ. Мұндай түпкілікті даудың мән-жайына байланысты артықшылық та, кемшілік те болуы мүмкін [3].

Материалдар мен әдістер

АҚШ-тағы арбитраж саласында ғылыми еңбектер, құқықтық шарттар, сот прецеденттері мен ғылыми мақалаларды қамтитын көптеген әдебиеттер жинақталған. Бұл әдебиет АҚШ-тағы арбитраж құқығы мен тәжірибесінің әртүрлі аспектілерін қарастырады. Міне, АҚШ-тағы арбитраж әдебиетінде қамтылған кейбір негізгі жұмыстарда қарастырылған; мысалға, Гари Б. Борнның «Арбитраж құқығы»: бұл жан-жақты трактатта ішкі және халықаралық арбитражды қамтитын төрелік заңдар мен тәжірибелерді терең талдау бар [4].

«Дауларды балама шешу құқығы» Кэрри Дж. Менкэл – Мидоу және т. б. Бұл оқу құралы арбитраж, медиация және келіссөздерді қоса алғанда, дауларды шешудің балама әдістеріне жан-жақты шолу жасайды [5].

АҚШ-тағы арбитраждық процестің материалдары мен қорытындыларын келесідей қорытындылауға болады:

Тиімділік: арбитражға дәстүрлі сот ісін жүргізуден гөрі оның тиімділігі мен дауларды жедел шешуге басымдық беріледі. Бұл процесс тараптарға төрешілерді өздері таңдауға, ережелер мен процедураларды анықтауға және шамадан тыс сот істерімен байланысты ықтимал кідірістерді болдырмауға мүмкіндік береді.

Құпиялылық: Арбитраж құпиялылық деңгейін ұсынады, бұл құпия ақпаратты жұртшылықтан құпия сақтағысы келетін Тараптар үшін тиімді болуы мүмкін. Сот процестерінен айырмашылығы, төрелік тыңдаулар мен шешімдер әдетте көпшілікке жария етілмейді.

Икемділік және жеке көзқарас: Арбитраж тараптарға процесті өздерінің нақты қажеттіліктері мен қалауларына сәйкес келтіруге мүмкіндік береді. Оларда дау тақырыбы бойынша білімі бар төрешілерді таңдау, қолданыстағы заңнаманы таңдау және олар ұстанатын іс жүргізу ережелерін анықтау мүмкіндігі бар.

Шектеулі сот бақылауы: арбитраждың негізгі аспектілерінің бірі-арбитраждық шешімдер шектеулі соттық қайта қарауға жатады. Соттар, әдетте, төрешілер қабылдаған шешімдерге басымдық береді және алаяқтық немесе заңсыз әрекеттер сияқты дәлелді себептерді қоспағанда, шешімдердің күшін жоюға құлықсыз.

Шешімдерді орындау: АҚШ-тағы арбитраждық шешімдер, әдетте, Федералды Арбитраж туралы Заңға сәйкес орындалады. Тараптар төрелік шешімді орындау туралы сот бұйрығын талап ете алады, бұл оны заңды түрде міндетті етеді және жеңілген Тарапқа қатысты мәжбүрлеп орындауға жатады.

Сын және мәселелер: оның артықшылықтарына қарамастан, төрелік процесс сын мен қиындықтарға тап болады. Кейбіреулер арбитраж дәстүрлі сот процестеріне қарағанда азырақ ашық болуы мүмкін және жеке тұлғалардың құқықтарын шектеуі мүмкін, әсіресе міндетті арбитраждық ескертулер жиі кездесетін тұтынушылық және еңбек дауларында. Төрешілерді таңдау кезінде ықтимал біржақтылық және шағымдану мүмкіндігінің болмауы туралы алаңдаушылық бар.

Дамып келе жатқан сот практикасы: АҚШ Жоғарғы Соты Федералдық төрелік Заңын түсіндіру арқылы Төрелік заңнаманы қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Сот төрелік келісімдерді мәжбүрлеп орындау мүмкіндігін түсіндіретін, топтық талаптардан бас тартуды қолдайтын және төрелік шешімдерді сот арқылы қайта қарау көлемін анықтайтын қаулылар шығарды.

АҚШ-тағы арбитраждық процестің тарихы елдің алғашқы күндерінен бастау алады және уақыт өте келе дамыды. Төменде оның тарихи дамуына шолу берілген:

Отаршылдық дәуірі: отаршылдық дәуірде арбитраж көбінесе ағылшын жалпы Заңы негіз болған Колониялардағы дауларды шешу үшін пайдаланылды. Осы кезеңде төрешілерді мүдделі тараптар тағайындады және олардың шешімдері міндетті және орындалуы керек болды.

Конституциялық дәуірдегі Арбитраж: Америка Құрама Штаттарының құрылуы Конституцияның қабылдануына және федералды сот жүйесінің құрылуына әкелді. Конституция федералды соттарға мемлекетаралық төрелік істерді қарауға өкілеттік берді. 1789 жылы федералды соттардағы төрелік процедураны реттейтін Төрелік туралы Заң қабылданды.

Өнеркәсіптік революция және арбитраждың өсуі: өнеркәсіптік революция кезінде арбитраж коммерциялық дауларды шешудің танымал әдісіне айналды. Ірі компаниялар ұзақ мерзімді сот процестерін болдырмау және дауларды тезірек және тиімді шешуді қамтамасыз ету үшін келісім – шарттарына төрелік ескертулерді қосуды жөн көрді.

Егер Қазақстан тарихын салыстыратын болсақ, Қазақстандағы төреліктің даму тарихында үш кезеңді ажыратуға болады:

1) қалыптасу кезеңі (1993-1999).

1993 жылы алғашқы аралық соттар құрылды: Қазақстан Республикасының Сауда-өнеркәсіп палатасы жанындағы Төрелік комиссия (төраға М.К. Сүлейменов), «JUS» Заң орталығы жанындағы Халықаралық төрелік сот (Төраға П. Ю. Грешников). Ол кезде Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1993 жылғы 4 мамырдағы № 356 қаулысымен бекітілген аралық сот туралы Үлгілік ереже қолданыста болды. Бас прокуратураның аралық соттардың шешімдеріне мәні бойынша дауласу әрекетін қоспағанда, сол кезде аралық соттардың дамуында проблемалар болған жоқ.

2) Аралық соттардың құлау және жою кезеңі (1999-2004).

Жағдай 1999 жылдың 1 шілдесінде жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексінің қабылдануымен түбегейлі өзгерді, онда мемлекеттік соттардың аралық соттардың шешімдерін орындауын көздейтін нормалар жоқ. Сонымен бірге Азаматтық іс жүргізу кодексінде мұндай норма болған жоқ.

АІЖК қабылданғаннан кейін сот практикасы әр түрлі болды. Жағдайды түзету үшін Жоғарғы Сот 2001 жылғы 19 қазандағы № 14 нормативтік қаулы қабылдады, ол соттарды аралық соттардың шешімдерін мәжбүрлеп орындау туралы қаулылар шығаруға міндеттеді. Алайда, Бас прокуратура мен Әділет министрлігі Қазақстан Республикасы Үкіметінің ашық қолдауымен осы қаулыға қарсы бірікті. Осындай күшті қысымнан кейін Жоғарғы Сот өзінің нормативтік қаулысын тоқтата тұруға мәжбүр болды.

3) Төрелік туралы заңдар қабылданғаннан кейінгі кезең (2005 -қазіргі уақытқа дейін).

2004 жылдың 28 желтоқсанында «Аралық соттар туралы» Заң және «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» Заң қабылданды. Бұл заңдар Қазақстандағы аралық соттардың жандануында үлкен рөл атқарды.

1925 жылғы федералды Арбитраж туралы заң: федералдық Арбитраж туралы заң 1925 жылы арбитраждық келісімдер мен шешімдердің тиімді орындалуын қолдау және қолдау мақсатында қабылданды. Заң төрелік келісімдердің орындалу презумпциясын белгіледі, яғни соттар төрелік шешімдерді мойындауға және орындауға мәжбүр болды.

Арбитраждың альтернативті формаларын дамыту: соңғы жылдары АҚШ-та арбитраждың альтернативті формалары кең таралды. Мысалы, медиация және арбитраж сияқты дауларды шешудің балама әдістерін (ADR) қолдану коммерциялық және тұтынушылық дауларда жиі кездеседі. Бұл әдістер тараптарға үлкен икемділік пен дауды шешу процесін бақылауды қамтамасыз етеді.

Арбитраждың әртүрлі секторларға таралуы: Арбитраж өзінің әсерін тек коммерциялық дауларға ғана емес, сонымен қатар әртүрлі салаларға да таратты. Ол еңбек дауларында, құрылыс келісімшарттарында, халықаралық саудада және тіпті тұтыну келісімдерінде, соның ішінде көптеген салалардағы міндетті арбитраждық ескертулерде кеңінен қолданылады.

Соттарды қолдау және сот практикасы: АҚШ соттары жалпы төрелікті қолдайды және төрелік келісімдердің заңдылығын растайтын көптеген шешімдер қабылдады. Жоғарғы Сот 2011 жылы AT&T Mobility LLC V. Conception бойынша маңызды шешім сияқты шешімдерімен төрелік заңнаманы қалыптастыруда маңызды рөл атқарды, бұл төрелік келісімдерде топтық талаптардан мәжбүрлеп бас тарту мүмкіндігін растады.

Тұтастай алғанда, АҚШ-тағы арбитраждық процестің тарихы оның тараптарға дауларды шешудің тиімді және жеке әдісін ұсынатын сот ісін жүргізудің кеңінен қабылданған баламасы ретінде өсуін көрсетеді.

АҚШ-та Арбитраждық процесті дамытудың бірнеше теориялары бар. Атап айтар болсақ:

Еркін шарт теориясы: бұл теорияға сәйкес, АҚШ-тағы арбитраждың дамуы келісімшарт еркіндігі принципіне негізделген. Тараптар өз дауларын шешу тәсілі ретінде төрелік туралы еркін уағдаласа алады, ал соттар осы келісімдерді құрметтеуге және орындауға тиіс. Бұл теорияға сәйкес, Арбитраж тараптардың автономиясының өнімі болып табылады және Тараптардың дауларды шешудің тиімдірек және жеке процесіне ие болуға деген ұмтылысын көрсетеді.

Әділеттілікке қол жеткізу теориясы: әділеттілікке қол жеткізу теориясы төрелік дәстүрлі сот жүйесінің айқын кемшіліктеріне жауап ретінде пайда болды деп тұжырымдайды. Ол арбитраж жеке және заңды тұлғаларға өз дауларын неғұрлым қолжетімді және үнемді түрде шешуге балама мүмкіндік береді деп болжайды. Бұл теория тараптарға сот процесінде ықтимал қиындықтар мен кідірістерді болдырмауға мүмкіндік беретін неғұрлым ыңғайлы және тиімді жүйені құруға деген ұмтылысты көрсетеді.

Тиімділік және сараптама теориясы: бұл теория тиімділік пен құзыреттілік тұрғысынан арбитраждың артықшылықтарына бағытталған. Ол АҚШ-тағы Арбитраждың өсуі күрделі дауларды шешуде мамандандырылған сараптама қажеттілігіне байланысты деп болжайды. Төрелік тараптарға дау тақырыбы бойынша арнайы білімі мен тәжірибесі бар төрешілерді таңдауға мүмкіндік береді. Бұл білім мен тәжірибе Арбитраждың жеңілдетілген процедураларымен бірге тиімдірек және негізделген шешімдер қабылдауға әкелуі мүмкін.

Құқықтық формализм теориясы: құқықтық формализм теориясы дауларды шешуде болжамдылық пен біркелілікке деген ұмтылысты көрсетеді. Ол төрелік белгіленген құқықтық принциптерді басшылыққа ала отырып, дәйекті және болжамды нәтижелерді қамтамасыз ету құралы ретінде дамыды деп болжайды. Бұл теория заңды қолдануға негізделген арбитраж белгілі бір сенімділік деңгейін қамтамасыз етеді және ерікті шешімдер қабылдау ықтималдығын азайтады деп тұжырымдайды.

Неолиберализм және реттеу теориясы: бұл теория Арбитраждың өсуін нарықтық шешімдерді реттеу мен ілгерілетудің кең тенденциясының бөлігі ретінде қарастырады. Ол Арбитраж неолибералдық идеалдарға сәйкес келеді деп болжайды, мұнда жеке Тараптар өз дауларын мемлекеттің шамадан тыс араласуынсыз тиімді шеше алады. Бұл теорияға сәйкес, арбитраждың өсуі дауларды шешудің нарықтық тетіктеріне көшуді көрсетеді [6, 896].

Бұл теориялар тараптардың автономиясы, әділеттілікке қол жетімділік, тиімділік, сараптама, құқықтық принциптер және кеңірек қоғамдық тенденциялар сияқты әртүрлі факторларды атап көрсете отырып, АҚШ-тағы Арбитраждық процестің дамуына әртүрлі көзқарастарды ұсынады. Арбитраждың дамуына осы теориялар мен басқа да контекстік факторлардың үйлесуі әсер ететінін атап өткен жөн.

Нәтижелер және талқылау

АҚШ-тағы Арбитраждық процестің нәтижелері мен қорытындыларын келесідей қорытындылауға болады:

Кеңінен қолданылады: Арбитраж-бұл АҚШ-тағы, әсіресе коммерциялық және іскерлік контексттердегі дауларды шешудің кең таралған әдісі. Экономиканың көптеген салаалары мен секторларында арбитраж дауларды шешудің қолайлы әдісі болып табылады.

Тиімділік пен жылдамдық: Арбитраж көбінесе дәстүрлі сот ісін жүргізумен салыстырғанда тиімділігі мен жылдам шешімі үшін таңдалады. Тараптар процесті көбірек бақылайды және төрелік тыңдаулар өздеріне ыңғайлы уақытқа тағайындалуы мүмкін, бұл тезірек шешім қабылдауға әкеледі.

Теңдік: Арбитраж тараптарға процесті өз қажеттіліктері мен қалауларына сәйкес реттеуге мүмкіндік береді. Олар төрешілерді, іс жүргізу ережелерін және отырыс өтетін орынды таңдай алады, бұл дауларды шешуге жеке көзқарасты қамтамасыз етеді.

Құпиялылық: Арбитраж сот ісімен салыстырғанда құпиялылықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Тараптардың жеке өмірі мен даудың егжей-тегжейлері жақсырақ қорғалуы мүмкін, бұл оны нәзік немесе құпия мәселелерді шешудің таңдаулы нұсқасы етеді.

Апелляциялық шағымдардың түпкілікті және шектеулі болуы: төрелік шешімдер әдетте түпкілікті және орындалуы міндетті болып табылады және оларға шағымдану үшін негіздер шектеулі. Бұл, әрине, қатысушы тараптар үшін процестің аяқталуы мен аяқталуын қамтамасыз етеді, бұл ұзаққа созылған сот процестерінің ықтималдығын азайтады.

Орындаушылық: АҚШ-тағы Арбитраждық шешімдерді орындау әдетте қиындық тудырмайды. Федералдық төрелік заң төрелік шешімдерді орындау үшін құқықтық негізді қамтамасыз етеді, ал соттар жалпы төрелік процесті қолдайды.

Сын және мәселелер: оның артықшылықтарына қарамастан, төрелік сын мен қиындықтарға тап болады. Кейбіреулер тұтыну және еңбек шарттарындағы міндетті арбитраждық ескертпелер адам құқықтары мен сот төрелігіне қол жеткізуді шектеуі мүмкін деп санайды. Ашықтықтың жоқтығына, төрешіні таңдаудағы ықтимал жағымсыздыққа және сот бақылауының шектеулілігіне қатысты алаңдаушылық бар.

Дамып келе жатқан құқықтық ландшафт: АҚШ-тағы арбитраж процесі сот шешімдері мен заңнамалық өзгерістердің арқасында дамуын жалғастыруда. Жоғарғы сот төрелік келісімдерді орындау мүмкіндігіне және сот бақылауының көлеміне әсер еткен қаулылар шығарды.

Жалпы, АҚШ-тағы Арбитраж процесі тараптарға дауларды шешудің икемді, тиімді және қолданылатын әдісін ұсынады. Оның артықшылықтарына қарамастан, оның әділдігі мен ашықтығы туралы үнемі пікірталастар мен пікірталастар арбитраж жүйесін үнемі бағалау мен жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Арбитраж процесі Америка Құрама Штаттарындағы дауларды шешудің кеңінен қолданылатын балама әдісі болып табылады. Ол әсіресе іскерлік және коммерциялық контексте танымал және көбінесе мердігерлер, қосалқы мердігерлер және бизнес арасындағы дауларды шешу үшін қолданылады. Төрелік процестің жылдамдығы мен экономикалық тиімділігі сияқты артықшылықтарына қарамастан, оның кемшіліктері де бар, соның ішінде шешімнің түпкілікті және орындалуы міндетті екендігі және шағымдануға құқығы жоқ. Дегенмен, арбитраж Америка Құрама Штаттарындағы көптеген компаниялар мен жеке тұлғалар үшін маңызды процесс болып қала береді.

АҚШ-тағы Арбитраж процесі тараптарға дауларды шешудің тиімді, теңшелетін және жеке тәсілдерін ұсына отырып, сот ісін жүргізудің жалпыға бірдей қабылданған баламасына айналды. Алайда, арбитраждың әділдігі мен ашықтығы туралы жалғасып жатқан пікірталастар оның болашақ дамуын анықтайды.

АҚШ-тағы Арбитраждық процестің дәстүрлі сот процестеріне қарағанда көптеген артықшылықтары бар, соның ішінде икемділік, құпиялылық және бейресми. Алайда, тараптар дауды төрелікке беруге келіспес бұрын ықтимал кемшіліктерді, соның ішінде шешімнің аяқталуын және апелляциялық шағымның шектеулі құқығын мұқият өлшеуі керек.

АҚШ пен Қазақстандағы төрелік процестің дамуы құқықтық транспланттау теорияларымен, заңнамалық негіздермен, институционалдық инфрақұрылыммен, тараптардың автономиясымен, тану және құқық қолдану тетіктерімен, мамандандырылған тәжірибемен және халықаралық интеграциямен айқындалды. АҚШ-тың төрелікті дамытудың анағұрлым ұзақ тарихы болса да, Қазақстан өзінің төрелік жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруде айтарлықтай жетістіктерге жетті. Екі ел де арбитраждың дауларды шешудің тиімді және қолайлы әдісі болып қалуын қамтамасыз ете отырып, ұлттық және халықаралық мүдделі тараптардың өзгеріп отыратын қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өз жүйелерін жетілдіруді жалғастыруда.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы төрелік талқылау барлық мәселелер мен кедергілерге қарамастан дамуы жалғасуда және де азаматтыр мен заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау тәсілдері жүйесінде орнықты орын алатынын нақты атап айтуға болады.

Калишева Н.Х., д.ю.н., доцент кафедры теории государства и права, конституционного и административного права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, (г. Алматы, Республика Казахстан); Сапарбекова Ж.С., докторант кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ имени аль-Фараби, (г. Алматы, Республика Казахстан): Развитие арбитражного процесса в США и Казахстане: теория и методы.

Арбитраж – это альтернативный процесс разрешения споров, который обычно используется в Соединенных Штатах для разрешения споров между сторонами, а у нас обычно по экономическим делам. Этот процесс используется в качестве альтернативы судебному разбирательству и, как правило, является более быстрым, менее дорогостоящим и более гибким, чем традиционное судебное разбирательство.

Предмет исследования: в данном исследовании дается анализ Арбитражного процесса в Казахстане и США. Арбитраж – это процесс, в ходе которого стороны в споре соглашаются передать свое дело третьей стороне, известной как арбитр, для принятия обязательного решения. Арбитр, как правило, является экспертом в предмете спора и выбирается сторонами. Арбитражный процесс регулируется соглашением между сторонами, которое диктует правила и процедуры, которым необходимо следовать в ходе арбитража.

Цель исследования: целью этой статьи рассмотрение арбитражного процесса в Соединенных Штатах и в Республике Казахстан, включая его использование. Преимущества и недостатки.

Ключевые слова: правовые договоры, судебные прецеденты, автономия сторон, арбитражная практика, арбитры, альтернативное решение, правовой формализм, свободный договор, правовая трансплантация, судебная практика.

Kalisheva N.K. doctor of Law, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, (Almaty, Republic of Kazakhstan); Saparbekova Zh., doctoral student of the Department of Civil Law and Civil Procedure, Labour Law, Al-Farabi KazNU (Almaty, Republic of Kazakhstan): Development of the Arbitration Process in the USA and Kazakhstan: Theory and Methods.

Arbitration is an alternative dispute resolution process that is typically used in the United States to resolve disputes between parties and we typically have for economic cases. The process is used as an alternative to court proceedings and is generally faster, less expensive, and more flexible than traditional court proceedings. The purpose of this article is to examine the arbitration process in the United States and in the Republic of Kazakhstan, including its use, advantages and disadvantages.

Subject of the study: This study provides an analysis of the Arbitration process in Kazakhstan and the United States. Arbitration is a process in which the parties to a dispute agree to refer their case to a third party, known as an arbitrator, for a binding decision. The arbitrator is usually an expert in the subject matter of the dispute and is chosen by the parties. The arbitration process is governed by an agreement between the parties, which dictates the rules and procedures to be followed during the arbitration.

Research objective: The purpose of this article is to review the arbitration process in the United States and the Republic of Kazakhstan, including its use. Advantages and disadvantages.

Keywords: legal contracts, judicial precedents, party autonomy, arbitration practice, arbitrators, alternative solution, legal formalism, free contract, legal transplantation, judicial practice.

Қолданылған дереккөздер:

1. Карагузов Ф.С., Калдыбаев А.К. Альтернативное разрешение споров в Казахстане: новый этап развития. Отв. ред. М.К. Сулейменов. Алматы: НИИ частного права Каспийского университета, 2020. 640 с.

2. Мануков С.С. Концепции международного арбитража в США и Европе в начале XX века и их реализация в рамках Лиги Наций. Исторические исследования. Журнал Исторического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. 2022. С. 153-167.

3. Сулейменов М.К. Развитие международного арбитража в Казахстане. [Электрондық ресурс]. 2025. URL: <https://online.zakon.kz/> (жүгінген күні 16.01.2025).

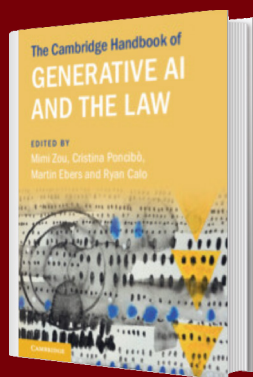
4. Gary B. Born. International Commercial Arbitration. Second Edition. Wolters Kluwer. 2014. 1180 p.
5. Carrie Menkel – Meadow. International Dispute Resolution. Volume III. Ashgate, 2012
6. Арбитражный процесс: Практикум: Учебно-методическое пособие. Под. ред. А.Ф. Воронова. М.: Статут, 2014. 158с.

References

1. Karagusov F.S., Kaldybaev A.K. Alternative Dispute Resolution in Kazakhstan: A New Stage of Development] / Ed. M. K. Suleimenov. Almaty: Caspian Research Institute of Private Law, 2020, 640 p.
2. Manukov s. S. The concepts of international arbitration in the United States and Europe at the beginning of the 20th century and their implementation within the framework of the League of Nations]. Historical Studies. Moscow State University Journal. 2022. P. 153-167.
3. Suleimenov M. K. Development of international arbitration in Kazakhstan. [Electronic resource]. 2025. URL: <https://online.zakon.kz/> / (date of access 16.01.2025).
4. Gary B. Born. International Commercial Arbitration. Second Edition, Wolters Kluwer, 2014. 1180 p.
5. Carrie Menkel-Meadow. International Dispute Resolution. Volume III. Ashgate, 2012
6. Arbitration Process: Practical Course: Educational and Methodical Guide. Ed. A. F. Voronov. M.: Statute, 2014. 158 p.

Для цитирования и библиографии: Қалышева Н.Х., Сапарбекова Ж. С. АҚШ пен Қазақстандағы төрелік процесті дамыту: теориясы мен әдістері // Право и государство. № 2(107), 2025. – С. 60-67. DOI: 10.51634/2307-5201_2025_2_60

Материал поступил в редакцию 23.03.2025

НОВЫЕ КНИГИ

The Cambridge Handbook of Generative AI and the Law. Cambridge University Press, 2025. – 600 p.

ISBN: 9781109492584

This handbook offers an important exploration of generative AI and its legal and regulatory implications from interdisciplinary perspectives. The volume is divided into four parts. Part I provides the necessary context and background to understand the topic, including its technical underpinnings and societal impacts. Part II probes the emerging regulatory and policy frameworks related to generative AI and AI more broadly across different jurisdictions. Part III analyses generative AI's impact on specific areas of law, from non-discrimination and data protection to intellectual property, corporate governance, criminal law and more. Part IV examines the various practical applications of generative AI in the legal sector and public administration.